

# مالکیت معنوی<sup>۱</sup>

علیرضا انتظاری\*

## مقدمه

موضوع مالکیت معنوی و اهمیت آن یکی از مسائل جدید جامعه جهانی بوده و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نیز در آینده‌ای نه چندان دور، باید در راستای همکاری با سازمان تجارت جهانی خود را با قوانین آن که از جمله قانون کپی‌رایت است، هماهنگ سازد.

برای طرح این موضوع، ابتدا سابقه تاریخی آن را مطرح نموده و پس از بیان مفاهیم مالکیت و حقوق، وضعیت مالکیت را از دیدگاه مکاتب مورد بررسی قرار می‌دهیم. آنگاه به حقوق مالکیت معنوی و دیدگاه حقوق خصوصی و بین‌المللی در مورد آن توجه کرده و نگاهی اجمالی به تاریخچه سازمان جهانی مالکیت معنوی (Wipo)<sup>۲</sup> می‌اندازیم.\*

## فصل اول: کلیات

گفتار اول: سابقه تاریخی مالکیت

تاریخ بشر نمایان‌گر این است که مالکیت یکی از موضوعات مهم مورد علاقه انسان‌ها بوده است. از زمانی که زندگی اجتماعی رونق یافته، این موضوع از اهمیت بیشتری برخوردار شده و از مباحث اصلی جوامع بشری به‌شمار رفته است.

همان‌گونه که تاریخ نشان می‌دهد، مصریان که یکی از قدیمی‌ترین جوامع دنیا به‌شمار می‌روند، در ابتدا مالکیت شخصی را به رسمیت نمی‌شناختند، بلکه مالکیت

1. intellectual property

\* عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق.

2. World intellectual property organization.

جمعی خانوادگی را مطرح کردند و بهره‌برداری از ملک را به‌طور مشاع برای افراد خانواده جایز می‌شمردند. مصری‌ها به مرور زمان، این وضعیت را تغییر داده و آزادی قراردادها را اعلام کردند.

از نکات برجسته آن وضعیت، این بوده است که در تنظیم اسناد، پنج نفر می‌بایست بر وقوع معامله شهادت دهند که در زمان حکومت داریوش بر مصر، این تعداد به هفت نفر رسید و در دوران حکومت بطالسه، در معاملات مهم، شانزده نفر و در معاملات کم اهمیت، شش نفر بر معامله شهادت می‌دادند.<sup>۱</sup>

هم‌چنین سوابق تاریخی نشان دهنده این است که اولین خرید و فروش در بین قوم یهود، زمینی بوده است که حضرت ابراهیم (ع) برای مقبره همسرش ساره از افرم نامی خریداری نموده و عقد بیع را در حضور مردمی که بر دروازه شهر جمع شده بودند انجام داده است.

در بین یهودیان، این قانون نسبت به حاکمیت حکم فرما بوده که فقط خانه‌هایی که در شهرهای دیوار دار واقع شده، قابل نقل و انتقال بوده است.<sup>۲</sup>

در ایران قدیم هم که حقوق، ناشی از مصادر دینی بوده، دو نُسک از بیت و یک نسک کتاب اوستا به قراردادها و معاملات اختصاص یافته بود.<sup>۳</sup>

مالکیت در دین مبین اسلام نیز یکی از مباحث مهم به شمار می‌رود. قرآن کریم، در بعضی از آیات، ابعاد مختلف مالکیت را مورد توجه قرار داده و در واقع، مالکیت ظاهری و واقعی را تبیین نموده است.<sup>۴</sup>

در اسلام اسباب تحقق مالکیت بیان شده که از جمله، احیای اراضی، حیازت مباحات، انتقال قهری و چندین سبب دیگر است.<sup>۵</sup>

### گفتار دوم: مفهوم مالکیت (proprietorship)

مالکیت در لغت به معنای «حیازت و تحت سیطره خود درآوردن و در تصرف خویش درآوردن»<sup>۶</sup> است و آن همان استیلا بر مال است. به همین جهت در تعریف غضب گفته

۱. محمد خزائلی، احکام قرآن، ص ۲۰۵.

۲. همان، ص ۲۰۶.

۳. همان، ص ۲۰۷.

۴. سیدمحمد حسین طباطبائی، المیزان، ج ۱، ص ۲۳ و ۵۲۲ و ر.ک: ج ۳ و ج ۱۳.

۵. محمد خزائلی، احکام قرآن، ص ۲۰۸.

۶. سیدمحمدکاظم رجائی، مجله معرفت، شماره ۵۳، ص ۳۲.

شده: «استیلا بر حق غیر به نحو عدوان»<sup>۱</sup>.

مالکیت در اصطلاح عبارت است از «نسبت بین مالک و مملوک» و یا «سلطه مالک بر مملوک یا علقه خاصی که منشأ سلطنت مذکور است» و به تعبیر دیگر «اعتبار احاطه مالک بر مملوک»<sup>۲</sup>.

بعضی از حقوق دانان نیز مالکیت را چنین تعریف کرده‌اند: «حق استعمال و بهره‌برداری و انتقال یک چیز به هر صورت مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد»<sup>۳</sup> قانون مدنی ایران در مواد ۳۰ و ۳۱ نیز به این معنا اشاره دارد.

در فقه هم هر سلطه قانونی را ملک می‌نامند و مالکیت صفتی است که از این نظر به کار می‌رود، لذا گفته‌اند مالکیت خانه، مالکیت حق تحجیر، مالکیت منافع، مالکیت بضع، مالکیت حق اختصاص و غیره.<sup>۴</sup>

دکتر کاتوزیان می‌گوید: «مالکیت حقی است دائمی که به موجب آن شخص می‌تواند در حدود قوانین، تصرف در مالی را به خود اختصاص دهد و از تمام منافع آن استفاده کند»<sup>۵</sup>.

#### گفتار سوم: مفهوم حقوق

حقوق جمع حق است و حق در لغت به معنای راست و درست، بهره از چیزی، یقین، عدل و نصیب، ملک و مال می‌باشد.<sup>۶</sup> اما در اصطلاح، تعاریف متفاوتی از حق شده است، ولی می‌توان گفت که حق عبارت است از سلطه، برتری، امتیاز شخصی نسبت به شخص دیگر یا شیء که عقل حمایت از آن را می‌پذیرد.<sup>۷</sup>

#### گفتار چهارم: مالکیت از دیدگاه مکاتب

یکی از مشخصه‌های مکاتب مختلف، به خصوص مکاتب اقتصادی، نحوه نگرش آنها نسبت به مالکیت است. دامنه نظام‌های اقتصادی از پذیرش مالکیت خصوصی تا

۱. قانون مدنی، ماده ۳۰۸.

۲. سیدمحمد کاظم رجائی، همان، ص ۳۲، به نقل از حاشیه بر مکاتب و مصباح الفقه.

۳. محمدجعفر حفصی لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، شماره ۴۷۱۳.

۴. همان. ۵. دوره مقدساتی حقوق مدنی، احوال و مالکیت، ص ۱۰۶.

۶. فرهنگ عمید، ص ۵۰۵.

۷. برای اطلاع بیشتر ر. ک: مجله بصیرت، شماره ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴. مقالات حق و تکلیف و حق در نظام حقوقی ایران.

مالکیت عمومی گسترده است.

بین این دو طیف، از حیث نظری، نظام‌های اقتصادی متفاوتی وجود دارد و از نظر عملی، به تعداد کشورهای موجود دنیا، نظام اقتصادی وجود دارد. در نظام‌های اقتصادی کنونی، یک طرف نظام سرمایه‌داری لیبرال قرار دارد که مالکیت خصوصی صرف را می‌پذیرد و این پذیرش از توجه به مصالح فرد و اصالت او سرچشمه می‌گیرد و برقراری این نوع حق مالکیت، آزادی مطلق اقتصادی را می‌طلبد؛ یعنی بازگذاشتن راه در مقابل افراد در میادین گوناگون، مثل مالکیت، کار و تلاش و تولید و مصرف.

این نگرش که از اندیشه فیزیوکرات‌ها سرچشمه می‌گیرد، مورد تأکید علمای کلاسیک مثل آدم اسمیت نیز قرار گرفته، چنان‌که وی می‌گوید: «جهان به خودی خود پیش می‌رود و در تشکیل و تنظیمش، نیازی به ملاحظه هیچ اراده جمعی پیش‌بینی‌کننده و خردمندانه و هیچ نوعی هم‌داستانی قبلی افراد بشر نیست».<sup>۱</sup> اسمیت تا آن‌جا پیش می‌رود که حتی در مورد ثروت ملی انگلستان که در آن روزگار مثال زدنی بود، می‌گوید: «این سرمایه‌ها به آرامی و به تدریج و با صرفه‌جویی و تدبیر و کوشش مسلسل و مداومی که افراد برای بهتر ساختن زندگی خود کرده‌اند گردآوری شده است...».<sup>۲</sup>

اصل عدم مداخله دولت در فعالیت‌های اقتصادی که خود متأثر از اعتقادات خداپرستی طبیعی است، از مفهوم لیبرالیسم اقتصادی تفکیک‌ناپذیر است، چراکه هسته اصلی لیبرالیسم اقتصادی را اصالت فرد و آزادی‌های او تشکیل می‌دهد و در برابر دو سؤال اساسی «آزادی برای که» و «آزادی از چه»، بیشترین تأکید را بر آزادی از «مداخله دولت» دارد.<sup>۳</sup>

از سوی دیگر در نظام سوسیالیستی، مالکیت جمعی و الغای مالکیت خصوصی پذیرفته شده است و منشأ همه عدم تعادل‌ها، نابسامانی‌ها و شکاف‌های طبقاتی را در وجود مالکیت خصوصی بر ابزار تولید که از مشخصه‌های نظام سرمایه‌داری است، می‌داند. از این رو، مالکیت خصوصی را الغا کرده و به مالکیت جمعی تبدیل کند و به دنبال آن نظام برنامه‌ریزی و دخالت مطلق دولت مطرح می‌گردد که از اصالت جمع سرچشمه می‌گیرد.

۱. کریم سنجابی، تاریخ عقاید اقتصادی، ج ۱، ص ۱۰۷.

۲. حسین وحیدی، تاریخ عقاید اقتصادی از آغاز تا سوسیالیسم، ص ۱۲۵.

۳. حسین نمازی، مقایسه تأثیر آموزه خداشناسی در شکل‌گیری نظام اقتصادی و سرمایه‌داری، مجله اقتصاد،

دین مبین اسلام پیش از تولد مارکس و اسمیت، انواع مالکیت‌های خصوصی، جمعی و مشاع را پذیرفته و در آیات قرآن به این مطلب نیز صراحت دارد و به گونه‌ای که افراد می‌توانند بدون تجاوز به حقوق دیگران، از مواهب طبیعی جهان بهره‌برداری کنند و مالک و متصرف در نتایج خود باشند.<sup>۱</sup>

### فصل دوم: حقوق مالکیت

بعد از بحث از مفاهیم حقوق و مالکیت، باید مبنا و اهمیت آن را تبیین نموده و اقسام آن را مشخص سازیم.

#### گفتار اول: مبنای حقوق مالکیت

مبنای حقوق مالکیت، قاعده «تسلیط» است که در فقه اسلام از مجموعه روایات و اخبار، به ویژه از حدیث نبوی «الناس مسلطون علی اموالهم» نشأت گرفته است. این قاعده از نظر عقلی و نقلی ثابت شده و به معنای اختیار تام مالک در مال خویش و سلطه مالکانه‌اش در مورد کلیه تصرفات مربوط به دارایی‌اش می‌باشد. این قاعده از دو قضیه ایجابی و سلبی تشکیل شده است. قضیه ایجابی عبارت است از مباح بودن کلیه تصرفات مالکانه برای شخص مالک؛ یعنی مالک هرگونه تصرف را در ملک خود می‌تواند انجام دهد. سلطه شامل کلیه حقوق متصور در عین و منافع خواهد بود نظیر حق استعمال، اما قضیه سلبی عبارت از: ممانعت دیگران از تصرف در اموال است و ممنوع بودن تصرف دیگران در مال غیر، بدون اجازه مالک.<sup>۲</sup>

#### گفتار دوم: اهمیت حقوق مالکیت در فقه اسلام

سلطه فرد بر اموال خود و ممنوع بودن تصرف دیگران بدون اذن و اجازه شخص، به قدری قهری و قدرتمند است که نه تنها در بحث معاملات، بلکه در بحث عبادات نیز تأثیر و نفوذ جدی دارد، برای مثال اگر صاحب ملک به زبان، اجازه نماز خواندن در ملک خود را بدهد، ولی انسان بداند که قلباً راضی نیست، نماز خواندن در ملک او باطل است. اگر در لباسی که نخ یا دکمه آن غصبی باشد نماز خوانده شود احتیاط واجب آن

۱. سید محمود طالقانی، اسلام و مالکیت، ص ۱۵۱.

۲. عباسعلی عمید زنجانی، حقوق مالکیت و حدود آن، ص ۶۹.

است که نماز را دوباره بخواند.<sup>۱</sup> اگر از چیزی که غضب کرده، منفعتی به دست آید، مثلاً از گوسفندی که غضب کرده بره‌ای پیدا شود، مال صاحب مال است و نیز کسی که مثلاً خانه‌ای را غضب کرده، اگر چه در آن نشیند، باید اجاره آن را بدهد.<sup>۲</sup>

دقت و ظرافتی که در فقه اسلام نسبت به مالکیت و تصرف در آن وجود دارد، فقط در خصوص مالکیت خصوصی نیست، بلکه در مالکیت مشاع و حاکمیتی که جنبه عمومی دارد نیز صادق است، برای مثال اگر انسان، مزاحم استفاده دیگران از اموال عمومی شود، نوعی مزاحمت از حق است، مانند اینکه شخصی، مزاحم استفاده مردم از مسجد، مدرسه، پل، پارک و... که برای عموم ساخته شده است بشود، در واقع آن را غضب نموده است.

### گفتار سوم: حق نظارت دولت و حقوق مالکیت

حقوق مالکیت، حقوق افراد برای استفاده از منابع است. این حقوق با قوانین رسمی و قدرت دولت و هم‌چنین با سنت‌ها و رسومات اجتماعی برقرار و اجرا می‌گردد. قانون و آئین‌نامه‌های دولت، حقوق مؤسسات خصوصی را که مالکانشان دارند، کاهش می‌دهد، برای مثال دولت ممکن است مقررات قیمت‌گذاری وضع کند. البته، کاهش حقوق مالکیت، توانایی مالکان برای کسب سود را کاسته و در مقابل، وضع قانون و مقررات و قدرت اجرایی دولت، حقوق مالکیت را تثبیت می‌نماید و امنیت سرمایه و سرمایه‌گذاری را تأمین نموده و مانع تعرض دیگران به حقوق مالکیت افراد و شخصیت‌های حقوقی می‌گردد.

بدیهی است که مداخله دولت از ابتدای پیدایش جوامع، امری ضروری تشخیص داده شده؛ زیرا دولت بنا به تعریف و رسالتش، نمی‌تواند قواعد مشترک عمومی را نادیده انگارد.

در جهان‌بینی توحیدی اسلام، اعتقاد بر این است که قوانین و آیین حاکم بر جوامع بشری باید منطبق با فطرت و طبیعتی باشد که خدا انسان‌ها را بر آن آفریده است. آیات و روایات متعددی بر جواز و بعضی بر لزوم دخالت دولت در اقتصاد، دلالت دارند؛ از جمله آیه ۱ سوره انفال و آیه ۶ و ۷ سوره حشر، انفال را از آن خدا و رسول می‌داند. آیه ۴۱ سوره انفال هم متذکر می‌شود که خمس غنایم و سود مکاسب متعلق به خدا و رسول

۱. امام خمینی، توضیح المسائل، مسئله ۸۷۴ و ۸۱۵.

۲. همان، مسئله ۲۵۴۹.

است. برخی آیات نیز مربوط به موارد خاص دخالت دولت در اقتصاد است همانند آیات ۴۷ تا ۴۹ سوره یوسف که دلالت بر برنامه‌ریزی پانزده ساله اقتصادی حضرت یوسف دارد.

اسلام محدودیت‌های متعددی بر حقوق مالکیت و آزادی اقتصادی افراد بر حسب مصالح جامعه قرار داده است، در نظام اقتصاد آزاد فرد می‌تواند به هر نحوه تمایل دارد در مال خود اعمال مالکیت کند، می‌تواند همه آن را ببخشد یا حتی تلف کند، در حالی که اسلام برای شیوه و میزان مصرف نیز حدود و قیودی قرار داده و آزادی اقتصادی مطلق پذیرفته نشده است چنان‌که می‌فرماید: «کلوا و اشربوا و لاتسرفوا».

در مقابل، دولت نیز حدودی را رعایت می‌کند و در حقیقت در اقتصاد اسلامی، آزادی افراد و دخالت دولت در امور اقتصادی، هر یک قلمرو خاصی دارد، ولی هر دو مکمل یکدیگرند.

معیار در آزادی بهره‌گیری از حقوق مالکیت و حقوق نظارت، مصالح جامعه است و اصل تأمیل مصالح جامعه است، دولت بر اساس مصالح جامعه اسلامی، می‌تواند برای تأمین مصلحت و به میزانی که مصلحت اقتضا می‌کند دخالت کرده و حقوق مالکیت افراد را محدود سازد یا افراد را در بهره‌گیری از حقوق مالکیت خویش و فعالیت‌های اقتصادی آزاد بگذارد.<sup>۱</sup>

#### گفتار چهارم: اقسام حقوق مالکیت

مالکیت تقسیمات گوناگونی دارد. در یک صورت مالکیت را می‌توان به مالکیت حقیقی و مالکیت اعتباری تقسیم کرد، چراکه، گاه تصرف مالکانه به گونه‌ای است که مملوک، مخلوق مالک است. به عبارت دیگر، مالک در اعطای وجود به مملوک دخالت دارد که در این صورت مالکیت حقیقی است، مانند مالکیت خداوند نسبت به مخلوقات که به آن مالکیت بالذات نیز گفته می‌شود. در حالی که انسان بالعرض و نه بالاصالة یا به تعبیری به صورت اعتباری مالک احوال و اشیا می‌شود.<sup>۲</sup>

هم چنین مالکیت را به مالکیت خصوصی و عمومی براساس نوع استفاده فرد یا جمع از مال تقسیم کرده‌اند.

۱. سید محمد کاظم رجائی، آزادی اقتصادی یا دخالت دولت، مجله معرفت، شماره ۱۴.

۲. مهدی لطیفی، حقوق مالکیت معنوی، مجله معرفت، شماره ۵۳.

آنچه در این مقاله مورد نظر است تقسیم مالکیت به مالکیت مادی و معنوی است که حقوق مربوط به مالکیت معنوی مورد بحث قرار می‌گیرد.

### فصل سوم: حقوق مالکیت معنوی<sup>۱</sup>

حقوق مالکیت معنوی به موضوعاتی می‌پردازد که زاینده فکر و اندیشه انسان است. به بیان دیگر، موضوع این مالکیت ذاتاً غیرلمس است و در حقیقت وجهی از دانش و اطلاعاتی است که در محصولات فرهنگی یا روند تولید آنها تجلی یافته است.

بعضی از صاحب‌نظران معتقدند که به جای کلمه مالکیت معنوی باید مالکیت فکری به کار رود؛ زیرا کلمه معنوی در مقابل کلمه مادی است و لفظ مناسبی نیست و از آن جا که این مالکیت بیشتر با فکر و اندیشه انسان ارتباط دارد، پس اصطلاح مالکیت فکری مناسب‌تر است.<sup>۲</sup>

هر چند که این نظریه به ظاهر صحیح به نظر می‌رسد و حتی از نظر زبان فارسی مأنوس‌تر است، اما در برخی موارد مثل علایم و اسامی تجاری و حق انتساب اثر به پدید آورنده اثر، این اصطلاح صدق نمی‌کند، برای مثال استفاده از نام تجاری برای جلوگیری از خدعه و نیرنگ، خلاقیت فکری نیست، لذا اصطلاح حقوق مالکیت معنوی، بیشتر مورد پذیرش می‌تواند قرار گیرد. این نظام حقوقی، جدای از هرگونه شروط قراردادی، حقوقی برای پدیدآورنده اثر شناخته و مقرر داشته است که همواره افراد جامعه مکلف به رعایت آن هستند. به عبارت دیگر، وجود این نظام باعث می‌شود که یک حق قانونی، مستقل از قرارداد و اراده افراد تحقق یابد.

### گفتار اول: نظام حق مالکیت مؤلف و آثار مورد حمایت آن

بدون شک، مقصود از مؤلف، صرفاً نویسنده نیست؛ بلکه پدیدآورنده‌ای است که از راه دانش و هنر و ذوق و سلیقه، مواردی را با هم ترکیب و اثری علمی، هنری و ادبی به وجود آورده است.

آثاری که در این راستا مورد حمایت قرار می‌گیرند عبارتند از:

الف) آثار نوشته، مانند کتاب، رساله، جزوه، نمایش‌نامه، شعر، موسیقی (پیش از

1. intellectual peroperty rights.

۲. نورالدین امامی، حقوق مالکیت ذکری، فصلنامه رهنمون، مدرسه عالی شهید مطهری، شماره ۲ و ۳.



اجرا و بر روی صفحه کاغذ)، ترجمه، اقتباس و تلخیص.

ب) آثار سمعی و بصری.

ج) آثار رادیویی و تلویزیونی (به طور اخص).

د) آثار سینمایی.

و) آثار موسیقی و صوتی.

ه) آثار تجسمی، مانند مجسمه سازی، سفال‌گری، خوش نویسی، عکاسی، گرافیک، معماری و صنایع دستی.

ی) آثار فنی که جنبه ابداع و ابتکار داشته باشد، مانند نرم افزارهای رایانه‌ای.

البته برای این که این آثار بتواند از حمایت برخوردار شود باید دارای شرایطی باشند.

این شرایط عبارتند از:

۱. اصالت: اصالت و ابتکار غیر از نو و جدید بودن است. حتی اگر اثری متأخر از دیگری باشد، اما به طور جداگانه و مستقل تهیه شده باشد، علی‌رغم وجود تشابه هر دو اثر مورد حمایت قرار می‌گیرند. البته نو و بی‌سابقه بودن از شرایط حمایت از آثار اختراعی است.

۲. مشروعیت: بنای قانون‌گذار بر این است که از منافع و مصالح اجتماع حمایت کند و اگر اثری مخالف با نظم عمومی و عفت و اخلاق حسنه باشد از لحاظ شرعی و حقوقی مالیت ندارد که مورد حمایت قرار گیرد.

۳. شرایط دیگری نیز در بعضی موارد برای برخورداری از حمایت قانونی ذکر شده است که بیشتر مربوط به مرحله اجرای این حقوق می‌شود تا این که ناشی از مالیت و ذات این حقوق باشد؛ مانند اعلان مشخصات روی هر نسخه همراه با علامت ثبت و...<sup>۱</sup> حق حاکمیت مؤلف شامل دو بخش اصلی حقوق مادی و حقوق معنوی (اخلاقی) می‌شود.

### بخش اول: حقوق مادی

ویژگی این حقوق، قابلیت انتقال اختیاری به غیر و محدودیت مدت آن است و شامل قسمت‌های زیر می‌شود:

الف) حق نشر و تکثیر: به موجب این حق، پدید آورنده به طور انحصاری حق نشر و

۱. امیر صادقی نشاط، حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار کامپیوتری، (سازمان برنامه و بودجه)، ص ۱۰۲.

تکثیر اثر خود را دارد. نشر و تکثیر با توجه به انواع گوناگون آن متفاوت است و شامل ضبط مغناطیسی روی نوارهای کاست، صفحات موسیقی، نوارهای ویدئویی، چاپ و افست کتاب، گراور، عکاسی، کلیشه، قالب‌ریزی، انتقال بر روی C. D رایانه‌ای و میکرو فیلم و... می‌شود.

ب) حق اجرا، عرضه و خواندن اثر برای عموم.

ج) حق ترجمه؛ یعنی هیچ کس بدون اجازه پدید آورنده، حق ترجمه اثر او را ندارد.

د) حق پخش اثر از طریق صدا و تصویر.

و) حق ضبط اثر و تهیه فیلم.

ه) حق تولید اثر سازگار یا حق تلفیق.

ی) حق استفاده از پاداش و...

باید گفت که حقوق مادی محدودیتی ندارد؛ به این معنا که هر انتفاع مادی که برای اثر متصور باشد منحصر به پدید آورنده است، چون پدید آورنده ذی حق و مالک اثر است.<sup>۱</sup>

#### بخش دوم: حقوق معنوی (اخلاقی)

این حقوق محدود به زمان و مکان نیست و غیر قابل انتقال به غیر است و شامل موارد ذیل می‌شود:

الف) حق انتساب اثر به پدید آورنده، این حق برای نیز محفوظ است.

ب) حق حرمت و تمامیت اثر، فقط پدید آورنده حق دارد در اثر خود تغییراتی صورت دهد.

ج) حق تصمیم‌گیری در مورد انتشار اثر.

#### گفتار دوم: قلمرو حق مالکیت مؤلف

حقوق ادبی و هنری برای برقراری تعادل بین حقوق و منافع فردی با حقوق و منافع اجتماعی است. بنابراین، در برخی موارد، بهره‌مندی از اثر بدون اجازه مؤلف مغایر با حق پدید آورنده محسوب نمی‌شود. از این موارد با عناوین «استفاده آزاد» و «استفاده و رفتار منصفانه» در حقوق موضوعه یاد شده است؛ مثلاً در ایران، استفاده مادی از اثر به

منظور مقاصد علمی، آموزشی، فنی و تربیتی در حدود متعارف و نیز نسخه برداری برای استفاده شخصی مجاز شمرده شده است. توجه به قوانین کشورهای مختلف نشان می‌دهد که در موارد زیر چنین استفاده‌ای مجاز شمرده شده است:

الف) قصد انتفاع و سودجویی وجود نداشته باشد.

ب) مقدار استفاده از آثار در حد متعارف باشد.

### فصل چهارم: حق مالکیت معنوی از جنبه حقوق خصوصی و حقوق بین‌الملل

گفتار اول: نگاهی به گذشته

در سیر تاریخی شکل‌گیری و تحول حق و مالکیت معنوی، نمی‌توانیم ترتیبی نظام‌مند قائل شویم. از نظر اخلاقی، کم و بیش این حقوق از قدیم وجود داشته است. نمونه بارز و آشکار آن، حساسیت شعرا در مورد سرقت‌های شعری است. اگر چه از حقوق مادی کمتر اثری به چشم می‌خورد، حتی پیش از صنعت چاپ، نویسنده از استنساخ کتاب خود که به دشواری هم انجام می‌شد فقط با حفظ حق اخلاقی و معنوی خود (ذکر نام نویسنده) خرسند هم بود.

در فرهنگ اسلام، گسترش علوم و معارف و حکمت، یک فریضه شرعی تلقی شده و نشر علم به عنوان زکات علم تعبیر می‌شود، اگر چه به عنوان مالکیت معنوی یا حقوق مالکیت معنوی چیزی مشاهده نمی‌شود.

دکتر گرجی در این مورد می‌گوید: «خدا و پیامبر، حقوق مادی را مثل مالکیت تأیید کرده‌اند، اما حقوق معنوی شامل آن نمی‌شود و چون اسمی از آن برده نشده، پس مورد تأیید دین نیست».<sup>۱</sup> از نظر سیر تاریخی، ذکر این نکته مهم است که پس از اختراع چاپ و امکان بهره‌برداری مادی و به هنگام اولین چاپ، حقوقی که اکنون به آن امتیاز چاپ یا پروانه چاپ می‌گویند، به پادشاه و فرمانروا و ملکه تعلق داشته و آنها این امتیاز و جواز را به صاحبان چاپخانه‌ها، ناشران و کتابفروشان (و نه به مؤلف اصلی) واگذار می‌کردند.

نخستین بار که این حقوق به مؤلف تعلق گرفت، در سال ۱۷۰۹ م به موجب قانون حق مؤلف کشور انگلیس معروف به قانون ملکه (Anne) بود، سپس در فرانسه در سال ۱۶۷۷ م به فرمان لوئی شانزدهم و در آمریکا ابتدا با وضع قانون محلی در سال ۱۷۸۳ شروع و سپس در سال ۱۷۸۹ به صورت یکی از اصول قانون اساسی متجلی شد.<sup>۲</sup>

۱. مصلحت بالاتر از حق، روزنامه جام جم، شماره ۷۰۹، ۲۹ مهر ۱۳۸۱.

۲. نقی لطفی، ریشه‌های تاریخی تألیفی و حمایت حقوق صنفی، محله کانون وکلا، شماره ۱۱۲.

### گفتار دوم: مالکیت معنوی در ایران

در ایران، حقوق مالکیت صنعتی، عمری طولانی‌تر نسبت به مالکیت ادبی و هنری دارد. اولین قانون در این مورد مربوط به ثبت علائم تجاری و صنعتی در سال ۱۳۰۴ است. این قانون با تصویب قانون ثبت علائم و اختراعات در سال ۱۳۱۰ فسخ گردید. این قانون در سال ۱۳۲۷ و هم زمان با الحاق ایران به کنوانسیون حمایت از حقوق مالکیت صنعتی (قرارداد پاریس) با اصلاحیه جدید ادامه یافت. این قوانین از قوانین موجود در زمینه مالکیت‌های ادبی و هنری کامل‌تر بوده و رویه‌های قضایی مربوط به آن هم غنی‌تر است. اولین توجه قانونی به مالکیت‌های ادبی و هنری در موارد ۲۴۵ تا ۲۴۸ قانون جزا (مبحث دسیسه و تقلب در کسب و تجارت) مصوب سال ۱۳۱۰ صورت گرفت. در سال ۱۳۴۸ قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان تصویب شد و مواد مزبور فسخ گردید. به موجب یکی از مواد قانون مذکور، این قانون موقعی از حقوق مادی پدید آورنده حمایت خواهد کرد که اثر برای اولین بار در ایران چاپ یا پخش یا اجرا گردیده باشد و قبلاً هیچ یک از این امور در کشور دیگری انجام نشده باشد.

در تاریخ ۶ / ۱۰ / ۵۲ قانون دیگری با عنوان قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی به تصویب رسید. بعد از انقلاب نیز این موضوع توسط وزیر ارشاد وقت (آقای میرسلیم) مطرح و از محضر رهبر معظم انقلاب سؤال گردید که در پاسخ مرقوم فرمودند:

«حق تألیف درباره مؤلفین و مصنفین داخل کشور، امری منطقی است، لیکن انعقاد قرارداد مقابل این حق (کپی رایت) با کشورهای دیگر را در حال حاضر مفید و به مصلحت نمی‌دانم، بلکه به ضرر و بر خلاف مصلحت می‌دانم».

بعد از مدتی این موضوع بار دیگر توسط وزیر ارشاد وقت (دکتر لاریجانی) عنوان گردید و از رئیس قوه قضائیه وقت (آیت‌ا. یزدی) خواستار اجرای قوانین حمایت از مؤلفان و مترجمان و... شد که ایشان نیز این امر را لازم‌الرعایه و لازم‌الاجرا دانستند. اخیراً نیز وزیر ارشاد اعلام کرد که پیش‌نویس قانون جامع حمایت از حقوق مؤلف که با همکاری سازمان جهانی و مالکیت فکری تدوین شده، به زودی برای تصویب، تسلیم مراجع قانونی می‌شود.<sup>۱</sup>

### گفتار سوم: حقوق بین الملل و مالکیت معنوی

بدون شک، حمایت قانون ملی از حقوق مالکیت معنوی تا زمانی که از حمایت قرارداد بین المللی برخوردار نباشد، مفید نخواهد بود. به همین علت در سطح جهانی، تلاش هایی به عمل آمده تا این حمایت، جنبه عمومی به خود بگیرد.

در این راستا، پیمان هایی منعقد شده که اولین و مهم ترین آنها، کنوانسیون پاریس (۱۸۸۳ م) است. این قرارداد، چندین بار مورد اصلاح و تجدید نظر قرار گرفته است و ایران نیز در سال ۱۳۳۸ به این کنوانسیون ملحق شد. در مورد پیمان های بین المللی در زمینه حقوق مالکیت ادبی و هنری، مهم ترین قرارداد، قرارداد برن (۱۸۸۶ م) و کنوانسیون جهانی حق مؤلف<sup>۱</sup> U.C.C. قرارداد موته ویدئو، قرارداد رم و... است.

مهم ترین اقدام در این راستا این است که کنوانسیون برن و پاریس در سال ۱۸۹۳ در یکدیگر ادغام شد و Wipo<sup>۲</sup> یا سازمان جهانی مالکیت معنوی به وجود آمد که طبق کنوانسیون استکهلم (ژوئیه ۱۹۶۷) از آوریل ۱۹۷۰ به اجرا درآمد و از سال ۱۹۷۴ به عنوان چهارمین سازمان تخصصی سازمان ملل به رسمیت شناخته شد.

### فصل پنجم: سازمان جهانی مالکیت معنوی (Wipo)

#### گفتار اول: نگاه اجمالی به تاریخچه سازمان

نیاز به حمایت بین المللی مالکیت معنوی زمانی آشکار شد که عده ای از مبتکران و مخترعان از بیم آن که، ایده شان مورد سرقت قرار گیرد از شرکت در نمایشگاه بین المللی اختراعات در وین (۱۸۷۳ م) خودداری کردند. برای حل این مشکل، اجلاس پاریس در سال ۱۸۸۳ برای حمایت از مالکیت صنعتی تشکیل شد. دست آورد این اجلاس، انعقاد اولین معاهده بین المللی بود که به موجب آن، افراد یک کشور می توانند از مصونیت تراوش های فکری و خلاقیت های خود در سایر کشورها در برابر سوء استفاده احتمالی افراد سو دجو مطمئن باشند. معاهده حقوق مالکیت صنعتی نکات زیر را دربر داشت:

۱. اختراعات؛ ۲. علائم تجاری؛ ۳. طرح های صنعتی.

کنوانسیون پاریس در سال ۱۸۸۴ با عضویت ۱۴ کشور تشکیل و رسمیت یافت. این کشورها، یک دفتر بین المللی تأسیس کردند که وظیفه انجام امور اداری از قبیل سازماندهی جلسات کشورهای عضو را بر عهده داشت.

1. Union copyright convention.

2. World intellectual property organization.

در سال ۱۸۸۶ کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری یا همان «کپی رایت» وارد صحنه بین‌المللی شد. هدف این کنوانسیون، کمک به مردم کشورهای عضو بود تا بتوانند از حمایت بین‌المللی در مورد آثار زیر بهره‌مند شوند:

۱. رمان، داستان کوتاه، شعر، نمایش‌نامه.
۲. ترانه‌ها، اپراها، موزیکال‌ها، سونات‌ها و...
۳. تابلوهای نقاشی، مجسمه‌ها و آثار معماری.

کنوانسیون برن نیز مانند کنوانسیون پاریس، یک دفتر بین‌المللی برای انجام امور اداری تأسیس کرد. در سال ۱۸۹۳ این دو دفتر با یکدیگر ادغام شده و سازمان بین‌المللی با نام «دفتر بین‌المللی متحد برای حمایت از مالکیت معنوی» را تشکیل دادند. این سازمان کوچک که مرکز آن در برن سوئیس بود و در آغاز فقط ۷ عضو داشت، اما هم اکنون حدود ۱۷۹ عضو داشته و با توسعه تکنولوژی‌های جدید ارتباطی در حال گسترش است.

با افزایش اهمیت این سازمان، مرکز آن از برن به ژنو منتقل شد. در سال ۱۹۷۴ Wipo به عنوان یک آژانس تخصصی سازمان ملل متحد اعتباری تازه یافت. در سال ۱۹۹۶، موافقت‌نامه همکاری Wipo با سازمان تجارت جهانی، سبب شد که نقش Wipo بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

مراجع مهم تصمیم‌گیرنده این سازمان، مجمع عمومی، کنوانسیون، کمیته هماهنگی و دفتر بین‌المللی است. تعداد معاهدات بین‌المللی این سازمان، ۲۲ معاهده است که ۱۶ معاهده در مورد مالکیت صنعتی و ۶ معاهده در مورد کپی رایت است. بودجه سالانه این سازمان در سال ۲۰۰۲ حدود ۴۵۵ میلیون فرانک سوئیس بود و تعداد کارکنان دبیرخانه سازمان ۶۵۰ نفر از ۶۷ کشور است.

### گفتار دوم: هدف‌ها و فعالیت‌های سازمان

هدف‌های عمده سازمان جهانی مالکیت معنوی عبارتند از حفظ و افزایش حرمت مالکیت معنوی در سراسر جهان، به منظور حمایت از توسعه صنعتی و فرهنگی از طریق ایجاد انگیزه برای فعالیت‌های آفرینشی و تسهیل انتقال تکنولوژی و نشر آثار ادبی و هنری.

مالکیت معنوی شامل دو بخش عمده است: مالکیت صنعتی (حق امتیازها و حقوق دیگر در اختراعات تکنولوژیک، حقوق علائم تجاری، طرح‌های صنعتی، موضوع

اسامی و غیره) حق طبع و تألیف و تصنیف و.. در آثار ادبی، موسیقی، امور هنری، فیلم، نوارهای ضبط شده و غیره.

به منظور کمک به حمایت از مالکیت معنوی، سازمان جهانی مالکیت معنوی، پذیرش عهدنامه‌های موجود و احتمال تجدید نظرهای لازم در آنها را توصیه می‌کند و در صورت لزوم، انعقاد عهدنامه‌های جدید را مورد تشویق قرار داده و به امر تهیه قوانین ملی در این زمینه کمک می‌کند. این سازمان، هم‌چنین کمک‌های حقوقی و فنی در اختیار کشورهای در حال توسعه قرار داده و به گردآوری و نشر اطلاعات می‌پردازد و در ارتباط با ثبت بین‌المللی آثار فکری یا همکاری‌های مرتبط با آن خدماتی ارائه می‌دهد.

اگر بخواهیم این امور را فهرست بندی کنیم به شرح زیر است:

۱. هماهنگ سازی سیستم قانون‌گذاری و آئین‌نامه‌های مالکیت معنوی در سطح ملی.

۲. ارائه خدمات برای درخواست‌های ثبت بین‌المللی حقوق مالکیت صنعتی.

۳. تبادل اطلاعات در زمینه مالکیت معنوی.

۴. ارائه آموزش و همکاری‌های قانونی فنی به کشورهای در حال توسعه و سایر کشورها.

۵. بررسی و تلاش برای حل اختلاف‌های خصوصی در زمینه مالکیت معنوی.

۶. تنظیم تکنولوژی اطلاعاتی به عنوان ابزاری برای ذخیره سازی، دستیابی و کاربرد اطلاعات.

۷. ایجاد قانون بین‌المللی حاکمیت معنوی.

بخش بنیادین فعالیت‌های Wipo در ترویج حمایت از مالکیت معنوی، ایجاد موازین و استانداردهای بین‌المللی است. هر چند که سنگ بنای فعالیت‌ها و معاهدات Wipo، کنوانسیون‌های پاریس و برن هستند، ولی کنوانسیون‌هایی که بعد از آنها به وجود آمدند، فعالیت این سازمان جهانی را گسترده‌تر و عمیق‌تر کرده است به نحوی که تغییرات تکنولوژی جدیدی را نیز در بر می‌گیرند. این سازمان با هماهنگ سازی و تسهیل مراحل ثبتی، نقش فزاینده‌ای در ایجاد سیستم‌های کاربردی مالکیت معنوی در سطح ملی و منطقه‌ای ایفا می‌کند، برای مثال معاهده قانون ثبت علائم تجاری به سال ۱۹۹۴، اطلاعاتی که اتباع یک کشور عضو باید ارائه دهند و هم‌چنین مراحلی را که باید طی کنند تا بتوانند علائم تجاری خود را در سایر کشورهای عضو به ثبت برسانند را تعیین می‌کند.

بدون رعایت کامل مفاد یک معاهده توسط کشورهای عضو، هر چند آن معاهده، به بهترین نحو ممکن تدوین شده باشد، بی‌اثر و بی‌فایده خواهد بود، بنابراین، «Wipo» همواره کشورها را تشویق می‌کند که معاهدات مصوب را امضا و اجرا کنند. الحاق گسترده کشورها و اجرای بادوام معاهدات، سبب ایجاد و حفظ محیط با ثبات بین‌المللی و موجب القای این واقعیت می‌گردد که حقوق مالکیت معنوی در سراسر جهان مورد احترام قرار می‌گیرند، سرمایه‌گذاری را تشویق می‌کند و در رفاه اجتماعی و توسعه اقتصادی نقش مهمی ایفا می‌کند.<sup>۱</sup>

### گفتار سوم: روش کار سازمان

هر فردی که تقاضای ثبت یک اختراع، علامت تجارتمی یا طراحی را می‌کند اعم از این که در سطح ملی یا بین‌المللی باشد، باید تعیین کند که آیا ابداع او جدید یا متعلق و با ادعا شده توسط شخص دیگری است. به منظور تعیین این نکته، حجم عظیمی از اطلاعات باید جست و جو شوند. چهار معاهده از معاهدات سازمان، سیستم‌های طبقه‌بندی شده هستند که اطلاعات مربوط به اختراعات و علائم تجاری و طرح‌های صنعتی را در ساختاری قابل کنترل و مرتب شده سازماندهی کرده‌اند. این سیستم‌های طبقه‌بندی شده که به طور منظم و به روز (up to date) شده‌اند تا بتوانند با تغییرات و پیشرفت‌های تکنولوژیک و بازرگانی همگام باشند، حتی از طرف کشورهای عضو سازمان نیستند مورد استفاده قرار می‌گیرد.

چهار معاهده فوق عبارتند از:

۱. موافقت‌نامه استراسبورگ: در مورد طبقه‌بندی بین‌المللی و اختراعات (۱۹۷۱).
۲. موافقت‌نامه نیس: درباره طبقه‌بندی بین‌المللی کالا و خدمات برای ثبت علائم تجاری (۱۹۵۷).
۳. موافقت‌نامه وین: در زمینه طبقه‌بندی بین‌المللی تصاویر (۱۹۷۳).
۴. موافقت‌نامه لوکارنو: در مورد طبقه‌بندی بین‌المللی صنعتی (۱۹۶۸).

گفتار چهارم: استفاده از تکنولوژی اطلاعاتی و کمک به کشورها  
تکنولوژی اطلاعاتی به همراه ثبت و طبقه‌بندی، در تسهیل کارها نقش مؤثری ایفا

۱. بهزاد صابری انصاری، سازمان جهانی مالکیت معنوی، روزنامه اطلاعات، ۱۲ اردیبهشت ۸۱



می‌کند، چنان‌که دبیرخانه توانایی آن را می‌یابد که سایر وظایف را بهتر به سامان برساند و با اطلاعات بسیار گسترده‌ای که وجود دارد، این اطلاعات را در دسترس جامعه بین‌المللی به خصوص کشورهای در حال توسعه قرار دهد.

سازمان Wipo با استفاده از اینترنت، کار خود را بر روی شبکه جهانی اطلاعات آغاز کرده است. این کار، ذخیره‌سازی و تبادل سریع اطلاعات مربوط به مالکیت معنوی را بین مراجع ذی‌نفع اعم از دولت‌ها و بخش خصوصی در کشورهای عضو تسهیل می‌نماید. به منظور تأمین رفاه اجتماعی و اقتصادی، هر کشور به سیستم مالکیت معنوی صحیح و مستحکمی نیاز دارد. حمایت از مالکیت معنوی، استفاده و توسعه بیشتر استعدادها و خلاق هنری محلی را تشویق می‌کند، دارایی‌های مالکیت معنوی بومی از قبیل دانش سنتی و مرسوم، مراسم و سنن محلی را مورد حمایت قرار داده و موجب جذب سرمایه‌گذاری می‌شود به این نحو، محیطی با ثبات ایجاد می‌کند که در آن سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی مطمئن خواهند بود که حقوق مالکیت معنوی آنها مورد احترام قرار خواهد گرفت. به علاوه امکان تبادل اطلاعات ارزشمند بازرگانی در سطح بین‌المللی را تسهیل خواهد کرد. دستیابی سریع و آسان به اطلاعات مربوط به تکنولوژی نوین از قبیل اظهار نامه‌های ثبت بین‌المللی اختراعات از جمله این اطلاعات است.

فراتر از مرزهای ملی، سیستم مالکیت معنوی در ایجاد ثبات و امنیت برای حقوق حمایت شده در بازار رقابتی جهانی نقش مهمی ایفا می‌کند و اجرای کارآمد حقوق مذکور را میسر می‌سازد، به علاوه این سیستم به مبارزه علیه فعالیت‌های غیرقانونی از قبیل جعل و تقلبات یاری می‌رساند.

#### گفتار پنجم: آکادمی جهانی Wipo

Wipo معتقد است که سرمایه‌های انسانی کشورهای در حال توسعه عاملی است که کشورهای مذکور می‌توانند با آن از کلیه فواید سیستم‌های مالکیت معنوی و بین‌المللی استفاده کنند.

آکادمی جهانی Wipo به ایجاد این منابع انسانی کمک می‌کند و برای اجرای این هدف، برنامه‌های آموزشی دقیق مدونی برای مشاورین سیاسی، مدیران اقتصادی و سایر گروه‌های مهم ایجاد کرده است.

فعالیت‌های Wipo در حال گسترش هستند تا بتوانند موارد زیر را به مرحله اجرا در

آورند:

۱. مرکز آموزش مکاتبه‌ای با استفاده از تسهیلات آن لاین (online).
  ۲. طرح‌ها و موارد یادگیری برای اشخاص بخصوص.
  ۳. استفاده از وسایل ارتباطی مدرن جهت دستیابی عموم مردم برای توزیع دانش مالکیت معنوی و تبیین اهداف Wipo.
- به منظور کمک به فهم این اهداف، Wipo فعالیت‌های بسیاری را برای کشورهای در حال توسعه و سایر کشورها انجام می‌دهد، از جمله مدرنیزه کردن و گسترش ادارات ملی، به طوری که در سال ۱۹۹۷، بیش از ده هزار نفر زن و مرد از ۱۲۴ کشور در حال توسعه در ۱۵۰ مورد دوره آموزشی، سمینارها و جلسات مختلف شرکت کردند.

#### گفتار ششم: روابط Wipo با سازمان تجارت جهانی Wto

سازمان تجارت جهانی در ۱۵ آوریل ۱۹۹۴، پس از پایان موفقیت‌آمیز مذاکرات چند جانبه GATT<sup>۱</sup> در اروگوئه تأسیس شد. این سازمان موافقت‌نامه مربوط به موارد تجاری حقوق مالکیت معنوی معروف به Trips<sup>۲</sup> را در تاریخ اول ژانویه تصویب کرد. موافقت‌نامه Trips عصر نوینی در حمایت و اجرای حقوق مالکیت معنوی و افزایش فعالیت‌های Wipo ایجاد کرد. مفاد مندرج در موافقت‌نامه Trips در ارتباط با کپی رایت و حقوق مربوطه، علائم تجاری، اسامی جغرافیایی، طرح‌های صنعتی و اختراعات، فعالیت‌های انجام شده توسط Wipo و کنوانسیون‌های قبلی را حمایت خواهند کرد.

در تاریخ اول ژانویه ۱۹۹۶، موافقت‌نامه‌ای میان سازمان جهانی مالکیت معنوی و سازمان تجارت جهانی به امضا رسید.<sup>۳</sup> این موافقت‌نامه، همکاری‌های لازم مربوط به، به کارگیری و اعمال موافقت‌نامه Trips را ادامه می‌دهد، از قبیل ابلاغ قوانین و مقررات، کمک‌های فنی و حقوقی و نیز همکاری‌های فنی با کشورهای در حال توسعه. فعالیت‌ها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که مطالب زیر را پوشش خواهد داد:

۱. ارائه مشاوره برای اصلاح قوانین ملی به خصوص آنهایی که برای کشورهای عضو Wipo و طبق موافقت‌نامه Trips اهمیت دارند.
۲. برنامه جامع آموزشی و تربیتی در سطوح ملی و منطقه‌ای برای کارکنان و مقاماتی

1. General Agreement on tariff and trade.

2. Trade Related Aspects of intellectual property Rights.

3. روزنامه اطلاعات، ۲۵ مهر ماه ۸۱، عضویت در سازمان تجارت جهانی.

که با مالکیت صنعتی سروکار دارند.

۳. مساعدت گسترده برای رایانه‌ای کردن کارهای اجرایی به خصوص در کشورهای در حال توسعه به منظور کسب منابع اطلاعاتی تکنولوژی و با هدف روان سازی امور اداری برای مدیران و نیز بهره‌گیری آسان‌تر از مسائل مربوط به Wipo در شبکه جهانی ارتباطات.

۴. مساعدت‌های مالی برای تسهیل حضور در فعالیت‌ها و اجلاس‌های Wipo به خصوص اجلاس‌هایی که با امر توسعه و رشد کشورها سروکار دارند.

#### گفتار هفتم: حق نسخه برداری یا copy right

حق نسخه برداری یک اصطلاح حقوقی است و آن عبارت است از حقوقی که به ابداع‌کنندگان آثار ادبی و هنری تعلق می‌گیرد، از جمله آثاری که تحت پوشش این قانون قرار می‌گیرد: آثار ادبی مانند کتاب داستان، شعر، نمایش‌نامه، متون مرجع، روزنامه‌های رایانه‌ای، پایگاه داده‌ها، فیلم، قطعات موسیقی، و آثار هنری مانند نقاشی، طراحی، عکس و مجسمه، معماری، تبلیغات، نقشه‌های جغرافیایی و نقشه‌های مهندسی است. طبق این قانون، ابداع‌کنندگان آثار اصلی که تحت پوشش قانون کپی رایت قرار دارند و نیز وارثان آنها، از مزایای حقوق اولیه برخوردار می‌باشند.

آنها حق انحصاری به کارگیری آثار خود را دارند و یا می‌توانند آن را به اشخاص دیگر واگذار کنند تا بر اساس شرایط توافق شده از آثار آنها بهره‌برداری کنند. موارد بهره‌برداری عبارتند از:

۱. تکثیر اثر به اشکال مختلف مثلاً به صورت کارچاپی و یا صوتی.
۲. در معرض دید عموم قرار دادن، مثل نمایش‌نامه و یا موسیقی.
۳. ضبط کرده آن اثر اعم از لوح فشرده، نوار مغناطیسی یا نوار ویدئویی.
۴. پخش کردن اثر از طریق رادیو، تلویزیون و ماهواره.
۵. ترجمه کردن اثر به زبان‌های دیگر، یا اقتباس کردن از آن به شکل داستان نمایش. در خصوص بسیاری از آثار ادبی که تحت پوشش قانون حق کپی رایت قرار دارند، به منظور تولید انبوه و توزیع آنها به شکل کارهای چاپی، صوتی و فیلم و... سرمایه‌گذاری مالی لازم است. از این رو، ابداع‌کنندگان این گونه آثار، حق استفاده از اثر خود را به اشخاص یا شرکت‌هایی می‌فروشند که بتوانند بهتر از سایرین برای آن اثر بازاریابی کنند. پرداخت‌هایی که به این شکل به ابداع‌کنندگان پرداخت می‌شود، اغلب بستگی به

استفاده عملی از اثر مورد نظر داشته و به این گونه پرداخت‌ها «حق امتیاز» گفته می‌شود. برای این گونه حقوق اقتصادی، محدودیت زمانی وجود دارد. طبق قرارداد سازمان جهانی مالکیت فکری، این محدودیت زمانی، پنجاه سال پس از فوت ابداع‌کنندگان می‌باشد. البته ممکن است در قوانین مالی، این زمان طولانی‌تر باشد. این محدودیت زمانی به ابداع‌کنندگان و وارثان آنها این امکان را می‌دهد تا در یک دوره زمانی مناسب از منافع مالی اثر منتفع شوند.

قانون کپی رایت شامل حق معنوی نیز می‌شود که عبارت است از «حق ادعا نسبت به تألیف اثر و حق اعتراض به هر گونه تغییری در اثر که موجب لطمه زدن به شهرت ابداع‌کننده شود».

شخص ابداع‌کننده و صاحب اثر، می‌تواند به وسیله دادگاه و از طریق بازرسی اماکن برای به دست آوردن شواهدی مبنی بر مالکیت غیرقانونی (دزدیدن) تولیدات اثر خود اقدام کند. صاحب این حق می‌تواند با اتکاب به رأی دادگاه، چنین فعالیت‌هایی را متوقف کرده و حتی درخواست جبران خسارت مالی کند.

#### - حقوق مرتبط با کپی رایت

طی پنجاه سال گذشته در مورد حق کپی رایت، یک سلسله حقوق به رسمیت شناخته شده است که آثار تحت پوشش و پدید آورندگان آثار ادبی، حتی کسانی که به نوعی با این آثار در ارتباط هستند را تحت حمایت قرار می‌دهد از جمله:

۱. هنرمندان مانند بازی‌گران و نوازندگان به هنگام اجرای اثر هنری.
۲. تولیدکنندگان آثار صوتی ضبط شده مانند نوار کاست و لوح فشرده به هنگام عملیات ضبط.
۳. سازمان‌های پخش صدا و سیما به هنگام پخش برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی یا در ارتباط با پخش این آثار.

#### - کپی رایت و پیشرفت‌های فنی

کپی رایت و حقوق مرتبط با آن همگام با پیشرفت‌های چند دهه گذشته در فن آوری توسعه یافته است. پیشرفت‌های مذکور، روش‌های جدیدی از جمله ارتباطات ماهواره‌ای و لوح فشرده برای تکثیر و توزیع ابداعات را به ارمغان آورده‌اند.

توزیع آثار ابداع شده از طریق شبکه جهانی ماهواره‌ای (اینترنت) یکی از آخرین

تحولاتی است که سؤالات جدیدی را در خصوص حق کپی رایت به وجود می آورد. در حال حاضر، سازمان جهانی مالکیت معنوی عمیقاً درگیر یک سلسله بحث‌های بین‌المللی است که هدف از آنها، ارائه استانداردهای جدید برای حفظ قانون کپی رایت در شبکه جهانی ماهواره‌ای می‌باشد. این سازمان، مالکیت فکری قرارداد راجع به حق نسخه‌برداری و قرارداد راجع به اجرای دستگاه صدا نگار را که جمعاً قراردادهای اینترنتی نامیده می‌شوند را به اجرا می‌گذارد. این قراردادهای، معیارهایی را تعیین می‌نماید که هدف آنها جلوگیری از دسترسی و استفاده غیرقانونی از آثار ابداعی در اینترنت یا هر شبکه دیجیتالی دیگر است.

سؤالی که شاید متبادر به ذهن باشد این است که چرا باید از قانون کپی رایت حمایت کرد؟

قانون کپی رایت و حقوق مرتبط با آن، از طریق تشویق مادی و معنوی ابداع‌کنندگان، موجب تداوم خلاقیت انسان می‌گردد. تحت این نظام قانونمند، به ابداع‌کنندگان اطمینان داده می‌شود که آثار آنها، مورد سوء استفاده قرار نخواهد گرفت. این عمل به نوبه خود موجب می‌شود تا امکان دسترسی به آثار هنری و لذت بردن از فرهنگ، دانش و سرگرمی در سراسر جهان تسهیل گردد.

#### گفتار هشتم: مرکز داوری و میانجی‌گری Wipo

برای حل اختلاف تجاری مربوط به حقوق مالکیت معنوی، وجود راه‌های داوری سریع و کم هزینه مورد نیاز بود. به منظور تحقق این نیاز، Wipo مرکز داوری و میانجی‌گری را تأسیس کرده است که به اشخاص و کشورها از هر گوشه جهان در حل اختلافات آنها کمک می‌کند.

این مرکز از وجود ۷۵۰ میانجی و داور از حدود ۶۶ کشور جهان بهره می‌برد که طبق مقررات Wipo به حل اختلافات می‌پردازد. داوری می‌تواند در هر کشور و با هر زبان و طبق هر قانون مورد نظر انجام پذیرد که این مطلب، انعطاف پذیری زیادی را میسر می‌سازد. در واقع از آن جایی که هدف طراحان آن، صرفه جویی در هزینه‌ها است، مراحل داوری Wipo برای شرکت‌های کوچک و متوسط که توانایی تقبل هزینه‌های بالای داوری به خصوص در سطح بین‌المللی را ندارد، دارای جذابیت خاصی است.

این مرکز توانایی خود را با ارائه سیستم آن لاین (online) افزایش داده و به حل اختلافات بهبود بخشیده است که این ابتکار، طرفین دعوی را قادر می‌سازد بدون حضور

فیزیکی در یک محل واحد، از طریق اینترنت با یکدیگر مرتبط شوند و در نتیجه زمان و هزینه لازم جهت رسیدن به توافق و حل اختلافات کاهش می‌یابد.<sup>۱</sup>

### گفتار نهم: مزایای Wipo در قرن جدید و چالش‌های آینده آن

همگام با فرا رسیدن قرن بیست و یکم، اهمیت نقش مالکیت صنعتی در صحنه بین‌المللی کماکان رو به افزایش است، جهانی شدن تجارت، یعنی آثار تراوشات فکر انسان، یا مالکیت صنعتی مانند اختراعات، طرح‌ها، علائم تجارتي، کتابها، موسیقی و فیلم اکنون در دسترس مردم اقصی نقاط جهان قرار دارند.

سازمان جهانی مالکیت «Wipo» یک سازمان بین‌المللی است که آرمان اصلی آن، تضمین حمایت از حقوق پدید آورندگان و مالکین حقوق مالکیت صنعتی در سراسر جهان است و هم‌چنین توجه به این مطلب که مخترعین و نویسندگان به دلیل قوه ابتکار خود مورد شناسایی و قدردانی قرار بگیرند. این حمایت بین‌المللی برای خلاقیت انسان، حکم مهم‌تری دارد که باعث می‌شود مرزهای صنعت و فن آوری گسترده‌تر شوند و در نتیجه جهان ادبیات و هنر توانمندتر گردد و با ایجاد محیطی با ثبات برای بازاریابی تولیدات مالکیت صنعتی، حرکت چرخ‌های تجارت بین‌المللی سرعت بیشتری بگیرد. کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی در سال ۱۸۸۳ با تعداد اندکی از کشورها، موجودیت خود را اعلام کرد در حالی که امروزه حدود ۹۰ درصد از کشورهای جهان (حدود ۱۷۹ کشور) عضو این سازمان جهانی هستند که این منعکس‌کننده اهمیت فزاینده‌ای است که به فعالیت‌های سازمان داده می‌شود.

سازمان با استفاده از توانایی کارکنان خود که تعداد آن به حدود ۶۵۰ نفر می‌رسد و از چهارگوشه جهان گرد آمده‌اند فعالیت‌های بی شماری را انجام می‌دهد، از قبیل اجرای معاهدات بین‌المللی، کمک به دولت‌ها، سازمان‌ها و بخش‌های خصوصی، نظارت بر پیشرفت‌های به دست آمده در این زمینه و هم‌چنین یکسان سازی و تسهیل قوانین و رویه‌های مربوطه.

کلماتی که نقش کلیدی را در کلیه فعالیت‌های این سازمان ایفا می‌کنند عبارتند از: ارتباطات و همکاری بین‌المللی. هم‌زمان با این فعالیت‌ها، این سازمان یا چالش‌های بیشماری روبه‌رو است. یکی از مهم‌ترین چالش‌ها این است که کشورهای عضو،

۱. نسرين مصفا و ديگران، راهنمای سازمان ملل متحد، ج ۲، (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۷۴).

تحولات تکنولوژی سریع و گسترده و به خصوص در زمینه تکنولوژی اطلاعاتی را به کار گیرند و از آنها بهره مند شوند. از جمله چالش‌های دیگر، پیش بینی اولویت‌های کشورهای عضو، بخش خصوصی، جامعه مدنی و شرکای غیردولتی و هم چنین تمرکز بر مشکلات ناشی از تکنولوژی نوین، روان سازی فرایندهای تصمیم‌گیری و روش‌های کار و... است.

باید اذعان نمود که قوانین کپی رایت در آینده سخت‌تر خواهند شد و بدون شک فن آوری جدید رونق خواهند گرفت.<sup>۱</sup>

### گفتار دهم: ایران و سازمان جهانی مالکیت معنوی

دولت ایران عضو Wipo نیست، ولی عضو کنوانسیون پاریس است. با توجه به نظارتی که Wipo بر اتحادیه‌های برن و پاریس دارد و سازمان اخیر بر چگونگی اجرای مقررات آنها نظارت می‌کند، در عمل اعضای اتحادیه‌های فوق در ارکان مختلف Wipo به استثنای کنفرانس آن سازمان عضویت دارند.

اما مسئله مهم‌تر این است که پس از الحاق سازمان تجارت جهانی و Wipo موضوع عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی Wto بحث‌انگیز شده است.<sup>۲</sup> تقاضای عضویت ایران تاکنون ۶ بار و عمدتاً از سوی آمریکا رد شده است و این موضوع می‌تواند اثرات سوئی در آینده روابط ایران با Wipo ایفا کند.

### نتیجه‌گیری

مالکیت معنوی در جهان تا به آن حد دارای اهمیت شده است که امروزه نه تنها در قالب یک سازمان جهانی Wipo، بلکه به صورت مشترک با سازمانی فراگیر Wto در عرضه بین‌المللی خودنمایی می‌کند و دولت ایران نیز به دلایلی عضویت در کپی رایت را نپذیرفته است و عضویت در Wto نیز دست‌خوش بازی‌های سیاسی آمریکا قرار گرفته است.

طبق نظر کارشناسان صنعت نشر، با امضا نکردن قرارداد کپی رایت، نشر ایران ضررهای بسیاری را متحمل می‌شود.<sup>۳</sup> مطابق با این قرارداد، هر ناشری که کتاب یک

۱. روزنامه ایران، دهم شهریور ماه ۸۱، مقاله قوانین کپی رایت سخت‌تر می‌شوند.

۲. روزنامه اطلاعات، ۲۵ مهرماه ۸۱، مقاله عضویت در سازمان تجارت جهانی...

۳. روزنامه اطلاعات، ۱۶ آبان ماه ۸۱، صنعت نشر ایران بر سر دوراهی پبوستن یا نببوستن به کپی رایت.

نویسنده خارجی را چاپ می‌کند، علاوه بر کسب اجازه از صاحب اثر، موظف است حق التألیف نویسنده را نیز پرداخت کند.

عدم عضویت ایران در معاهده کپی رایت سبب شده است که در نمایشگاه‌های بین‌المللی، ناشران خارجی با ناشران ایرانی رفتار تحقیرآمیزی داشته باشند. ناشرانی که با این قانون مخالفند، فقط آینده نزدیک را می‌بینند، چرا که در صورت امضای این قرارداد، تمام آثار منتشر شده بدون رعایت قانون کپی رایت باید از بازار جمع‌آوری و خارج شوند هرچند که این کار ضربه سنگینی به ناشران وارد خواهد ساخت، ولی ادامه این وضعیت نیز به سود کشور نخواهد بود.

باید با ارائه یک طرح منطقی و منسجم به این وضعیت پایان داد، برای مثال، یک دوره سه تا چهار ساله به ناشران مهلت داده شود تا آثار بدون رعایت قانون کپی رایت را به فروش رسانند و در عین حال به آثار بدون رعایت قانون کپی رایت اجازه نشر داده نشود و آنگاه ایران خواهد توانست به معاهده کپی رایت بپیوندد.

آنچه ممکن است توسط مخالفین پیوستن به قانون کپی رایت مطرح شود، بحث فقهی موضوع است که آن تحقیق دیگری را می‌طلبد.<sup>۱</sup>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

۱. گفتنی است حضرت امام خمینی (ره) در آخر تحریر الوسیله، در مسئله سوم و چهارم فروع متفرقه می‌فرمایند: «آنچه که معروف به حق طبع شده است حق شرعی به حساب نمی‌آید و نفی تسلط مردم بر اموالشان (خریداری کتاب) بدون این که هیچ‌گونه شرطی و عقدی در میان باشد جایز نیست، بنابراین چاپ کتاب و نوشتن جمله «حق چاپ و تقلید محفوظ است» فی نفسه حقی ایجاد نمی‌کند و دلالت بر التزام دیگران نمی‌کند، لذا دیگران می‌توانند آن را چاپ کرده و از آن تقلید کنند و هیچ‌کس نمی‌تواند مانع از کار آنها شود».